PATAKI JENŐ (1857–1944):

ERDÉLY ORSZÁGOS FŐORVOSAI 1809–1871

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

Incseli Szőts András, 1809-től Erdély országos főorvosa[1]

Bánffi-Hunyadon a Bánffy-család uradalmának jobbágyai közül nőtt ki a Szőts família. A Bánffi-Hunyadi udvarház Bánffy Elek bárónak jutott a hozzátartozó jószágokkal s velejáró jobbágyokkal, kik között volt egy Szőts András nevezetű. Ő régen kérte már földesurát, hogy engedje ki jobbágyi kötelékéből, s szabadítsa fel. Szőts András uram szolgalmas gazdálkodó volt, megszedte magát, nem csak jómódú, de gazdag hírében állott. 1764-ben 1000 magyar forintot ígért fölszabadításáért oly feltétellel, hogy az a sarokház a piacon, amelyben lakik, minden belsőségével s ezen telekhez tarozó s eddig is általa bírt külsőségeivel továbbra is, mint sajátja, birtokában maradjon. Bánffy – tekintve Szőts addigi hívséges szolgálatát, no meg a felajánlott összeget is elég nagynak találta – elfogadta az ajánlatot, s megkötötték a szerződést.

Eszerint Bánffy az ajánlattevő Szőts Andrást és két fiát, Andrást és Mártont, összes származandó utódaival együtt a jobbágyságból felszabadítja. Ezzel az összeggel éppen kiválthatja egy elzálogosított jószágát, feles számú jobbágyaival, telkeivel s zselléreivel. Sőt, még 100 aranyat is letett biztosítékul azon esetre, ha ő vagy valamelyik hozzátartozója bármikor Szőtsöt szerzett jogaiban zavarni találná.

A felszabadult Szőts András fiai nevelésére is nagy gondot fordított. Látva András fiának jó felfogását s kedvét a tanuláshoz, tovább taníttatta a kolozsvári Református Kollégiumban.

A hagyomány szerint Andrást fiú nem ilyen simán jutott a tudományok forrásához, ugyanis Betlendi János nevű társával megszökött hazulról, s meg sem álltak a kolozsvári Farkas utcai Református Kollégiumig. Semmiképpen sem akarták vállalni sem a kuktaságot, sem a kutyapecérséget, amely hivatalokat úrnőjük, a báróné nekik szánt. A Református Kollégiumban Szathmári Pap Mihály professzor személyében pártfogóra találván, a tanári kar azonnal felvette őket a tanulók közé. Megtudván ezt a báróné, a következő dörgedelmes levelet írta a Szathmárinak:

„Professor uram!

A múlt héten megszökött két hunyadi kölyök s professzor uramék azt sem kérdezték, ki fia, borja, s a két tulkot bevették a többivel egy sorba, talán bizony, hogy tudóst faragjanak a barmokból? Most már tudja meg kegyelmed, hogy a két szökevény az én jobbágyom, a ki

[1] Forrás: Pataki Jenő: Az incseli Szöts orvosi család. 1760–1887. Szöts András. 1760–1812. In: Pataki Jenő: Erdély Magyar Orvosai. Kézirat Csajkás Bódog hagyatékában.

még a mennybe sem mehetne az én engedelmem nélkül. Ennek okán szükségem van rájuk: egyik kell kuktának, a másik peczérnek. Ha kívánságomat azonnal nem teljesíti, az tudtára fog jönni a Guberniumnak stb.”

Szathmári uram nem volt ijedős ember, s szokásához híven egy rögtönzött versben írt levelet küldött válaszul:

„Nagyságos asszonyom, szépen megkövetem,
De tévedésben van, úgy tetszik énnekem;
Aklomról bármikor számot adni tudok.
S tudtommal nincs benne kóborgó két tulok,
Jött Hunyadról egy pár jó tanuló gyerek,
A kiből ember lesz, rá fogadni merek,
Vétek az lakájnak, mit gondol a guttát?
Addig csak keressen más inast, más kuktát.
Az ország törvényét feledé nagyságod,
Mely költözhetővé tette a jobbágyot.
Megy bíz az hír nélkül nem csak a mennyekbe,
De műhelyekbe és tanuló-termekbe.
Ez okon ne tessék tehát várni rájok,
Guberniumnak is ezzel előállok.”

Így írja ezt le, mint igaz történetet Gyarmathy Zsigáné, Kalotaszeg kiváló írónője.

Szathmári nem csalódott a két Bánffi-Hunyadi fiúban. Mindvégig szorgalmas, jó tanuló maradt mind a kettő. Érdemes volt őket az egyetemre küldeni. András az orvosi pályára ment, társa a papi pályát választotta.

Szőts András (1760–1812) Bécsben végezte az orvosi tanfolyamot, s 1785. január 14-én nyerte el orvosi oklevelét. Előzőleg kinyomatott tudori értekezését, mely 96 oldalon az ízületi gyulladásokat tárgyalja, volt tanárának, Viro clarissimo Sámueli Pataki ajánlja, s ajánlásában hálásan emlékezik meg róla.

Túlesvén a felavatáson, kezében oklevelével, azonnal egyenesen hazajött Kolozsvárra. Nem ment külföldre experiálni, ezt később fel is rótták neki. Kár, beszélték itt-ott, hogy nem volt feljebb Bécsnél, Francia, vagy más országokban. Másutt kell elsőbben megjárni, Bécset utoljára hagyni hazajöttében. Pedig telt volna a gazdag apjától. „Valami úri keresztelőben lévén az új cuartor Kemény Sámuelnél, ott is az úri asszonyok azt mondták, hogy kár lenne, ha Intze felebb nem menne, dr. Szőtsben is ezt sajnálják, és az igen idején való házasságot.”

Az ifjú doktor ugyanis nagyon sietett nekimenni az életnek a praxissal és a házassággal is. Ahogy lejött, még azon a nyáron kiszemelte a maga jövendőbelijét, az ő egykori patrónusa, Szathmári Pap Mihály esperes református theologiai tanár és Rétyi Csiszár Debora leányát, Ágnest. A leány nagyon fiatal volt, gyermek-leány, egy év múltán, 1786. augusztus 22-én tarthatták meg a lakodalmat, a menyasszony akkor is még csak tizenhat éves volt.

Nagy lakodalmat csaptak. Kolozsvár akkori társadalmi életében ez nagy esemény volt. Gyöngyössi János újtordai református pap – ismert leoninsta költő – lantját is megszólaltatta. Hosszú költeményt írt ez alkalomra, mely külön is megjelent.

A vőlegény 26 éves volt, praxisa még alig indult meg, de mint a költő írta:

Szíve beteg Szötsnek, ki neveztetik orvosi Böltsnek,
Szív kelevényre, hiszem! jobb szer az Ágnesi szem.

A lakodalomra a bárónét is meghívta Szathmári, aki báróné négylovas hintón hajtatott a Farkas utcai tanári lakás elé. Szőts elébe ment a bárónénak, s Szathmári bemutatta, mint leendő vejét, s Betlendi Jánost, az eskető papot, a két megszökött jobbágyfiút. Képzelhetni, hogy Betlendi, most már zilahi prédikátor, kitett magáért.

A báróné meghatottan hívta Szathmárihoz a két ifjú embert: „Most meg köszönjük meg a professzor úrnak mind a hárman, hogy nem hajlott a szavamra annak idején". A lakodalmi vendégek lelkes éljenzéssel fogadták a báróné szavait.

*

A praxis a legszerencsésebben indult, mindenki jó orvosnak tartotta Szőtsöt. Betegei körül igen szorgalmas, reggel négy órakor – ha szükség van rá – már látogatja őket, s esetleg naponta háromszor is.

Nem is maradt el a jutalom. Alig egy fél év után már házat vett magának a Belkirály utcában, s nemsokára egy majort is szerzett. Lassan-lassan vagyonosodott. Incze esperesék nagy figyelemmel kísérték orvosi működését, nem minden érdek nélkül. Fiúk jövőbeli versenytársát látták benne. Nem lehet tagadni, hogy megnyerte a kolozsváriak rokonszenvét, dacára olykor-olykor megnyilatkozó nyers modorának. Éppen vagy ketten az úri nemesek közül azért nem szeretik (értesíti Incze esperes fiát), mert ha nem issza a beteg az orvosságot, haragszik, s durván viseli magát. A borbélyokat mód nélkül kontemnálja, pedig ezek is sor kárt tehetnek. az urak meg egyik a másiknak átadják, ide-oda ajánlják, és így a doktornak éppen nem jó haragosnak lenni. Általában elmondhatni, hogy Szőtsnek a dolga sikerült.

Két eset azonban hirtelen nagyon rosszra fordította. Az egyik a Bánffy Elek szinte absolvált fiának esete. Itt szerencsétlen kúrája volt. „Eleinte azt mondta, hogy belső rheumája van, úgy is gyógyította, utoljára ábrázatját, minden részét kihányta a fene, és az volt a belső részén is, most már a vízkór is superveniált." Halállal végződött, s a következmény szerint a rossz kúra ölte meg.

A másik eset szintén súlyos. Radnótfái, a kolozsvári társadalom tekintélyes tagja rosszul lett, s Szőts tanácsára eret vágatott. Nehezen szánta rá magát, az érvágástól nem félt, csak a rossz következményétől. Borbély Péter végezte az érvágást. Másnap a helye kezdett fájni, vörös lett a környéke, gyenge boros ruhát tettek reá, majd véres gennyedtség jött ki, kilelte a hideg, karja feldagadt. Szőts bíztatta, hogy azt a kis hideget meg lehet győzni, holnapra már jól lesz. Valami decoctumot rendelt, s csendesítő laudatumot, meg vesicatoriumot alkalmazott. Más orvost is hívtak, annak a rendelvényét másnap Szőts félretétette, s biztos felgyógyulását kilátásba helyezte. Két hétig tartott ez így, végre félrebeszélés és aluszékonyság állott be, aztán a halál.

Radnótfái halála után a közvélemény Szőtsre nézve kedvezőtlenül alakult. Mindenki őt tette felelőssé: „senki nem is hívta, az ördög hozta, látszik, hogy nem tapasztalt, paraszt, csak a bécsi kórházbéli vén asszonyokat és szegényeket gyógyította, nem érdemes, elévaló embereket". „Elsőben gyomortisztítóval kellett volna éltetni, mert sárvízzel tele vala a gyomra, nem pedig izzasztóval, ami igen ártalmas volt." Az ilyen beszédek bizony sokat ártottak a fiatal orvosnak. No, de amit a kezdő orvosnál a fiatalság elhibázott, a tapasztalat lassan-lassan helyrehozta. Az idő sok mindent elfeledtet. Újabb, kedvezőbb eredmények a kedvezőtlen régieket elföldelik.

Kis idő múlva Szőts praxisa új lendületet vett. Kolozsvár keresett orvosa lett. Házassága által összeköttetései szélesbedtek, tapasztalatokban gazdagodott, úgy, hogy bár kissé nyers modora volt, szép praxisra tett szert ahol megfordult, szerették.

Már 1787-ben Kolozsvár város physikusává neveztetett ki, évi 200 rfrt fizetéssel, 1809. április 6-án pedig országos főorvossá.

Mint „az Erdélyi Nagy Fejedelemség Protomedicusa, és a Közönséges egésség fenntartásának Királyi Rendelésből való Tanácsossa” csak két és háromnegyed évig működhetett. 1812. január 1-jén, életének 52-dik évében – mint szomorújelentése írja – „egy tíz napokig tartott, kemény érző inakat ostromló hideglelésben életét, csendesen, mint élt, elvégezé”.

Hivatalának lelkiismeretes, szorgalmas ellátása mellett irodalmilag is működött. Tudori értekezésén kívül több kisebb műve is megjelent.

Nemességét Incseli előnévvel II. Lipóttól 1791. szeptember 28-án nyerte. Boldog házasságából hat gyermek született, kik közül József fia ment az orvosi pályára.

Pataki Sámuel (tertius), 1812-től Erdély országos főorvosa[2]

Kővári így jellemzi: ész, tehetség és finom társalgó.

Pataki Sámuel (tertius) – Erdélyország főorvosa – 1765. február 16-án született Kolozsvárt, hol hasonnevű atyja szintén orvos volt; anyja: Szathmári Pap Sára. Középiskoláit a kolozsvári ref. kollégiumban végezte, 1787-ben Göttingában kezdte meg orvosi tanulmányait, majd Bécsben folytatja s Pesten fejezte be. Orvostudori, sebészi és szülészmesteri diplomáját a pesti egyetemen nyerte el 1794-ben.

Hazajőve atyja mellett kezdte meg orvosi gyakorlatát. Nemsokára újra felment Bécsbe, hogy megtanulja Jenner új felfedezését, a himlőoltást, melyet aztán 1801-től kezdve Erdélyben és különösen Kolozsvárt meghonosított.

1812-ben országos főorvossá neveztetett ki s egyszersmind a főkormányszék közegészségügyi előadójává, mi a főkormányszék ellenkezésével szemben nehezen ment. Pataki volt az első erdélyi főorvos, ki a főkormányszék ülésein mint közegészségügyi referens vett részt.

1814-ben a Brassóban és környékén dühöngő pestis leküzdése jutott feladatául, mi célból a járvány tartama alatt Kőhalomban tartózkodott. A kíséretében lévő chirurgus-segéde a pestistől való félelmében már Tordán megszökött. A járvány elfojtása körül szerzett érdemeiért királyi tanácsosi címmel jutalmaztatott.

A főkormányszék megbízásából vegyelemezte Erdély fürdőinek vizeit, mellyel már 1817-ben készen volt, de nyomtatásban csak 1820-ban jelent meg. Az eredeti hivatalos kézirat az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattárában van.

Felesége – kit 1796. december 27-én vezetett oltárhoz – Mauksch Zsófia volt, Mauksch Tóbiás kolozsvári gyógyszerész (a későbbi Hincz-gyógyszertár alapítójának) leánya.

Pataki Sámuel 1824. május 7-én hunyt el, halálát vízkórság okozta. Özvegye 39 évvel élte túl, 1863-ban halt meg, 84 éves korában.

Öt fia közül az első – Sámuel (quartus) – készült az orvosi pályára, de mint harmadéves orvosnövendék 1820-ban meghalt Bécsben. Egy pár francia nyelven írt vegytani értekezését a francia szaklapokban közölte.

Később Dániel fiából – ki már jogot kezdett tanulni – lett orvos s a protomedicusi állásban utóda.

[2] Forrás: Pataki Jenő: Pataki Sámuel (tertius). = Orvosi Szemle 1 (1928) No. 8. p. 18.

Csikmadéfalvi Ferentzi József, 1826-tól Erdély országos főorvosa[3]

Erdély országos főorvosa 1771-ben Csikmadéfalván született, ahol atyja birtokos volt. Iskolái végeztével az orvosi pályára érzett hajlamot, de atyja hallani sem akart róla, itthon akarta tartani, hogy gazdálkodjék az ősi birtokon. A szülői akarat ellenére azonban befogatott a batárba öt lovat, elbúcsúzott övéitől, s – leszámítva a lovaknak szánt pihenőt – meg sem állott Bécsig. Bécsben öt évet töltött tanulással s 1801. december 15-én orvostudorrá avatták.

1807-ben Doboka megye physikusává neveztetett ki, mely hivatalában három évig működött. Ez idő alatt Bonchidán lakott, mely akkor Doboka megyéhez tartozott.

1810-ben állását a Kolozs megyei physikusi állással cserélte fel s egyszersmind hivatalából kifolyólag tagja lett az országos egészségügyi tanácsnak.

Az országos főorvosi állás – Patakinak 1824-ben történt elhalálozása után – két és fél évig maradt betöltetlen, amikor is arra Ferentzi neveztetett ki és ez időtől fogva haláláig volt „Concessus Medicorum Præses, per Magnum Transilvaniæ Principatum modo provisoris Prothomedicus, et in Objectis Sanitatis Referens”. Kolozsvárt s a megyében kiterjedt praxisa volt.

1830-ban a „Pesti Medica Facultas” tagjai közé választotta.

Nagy része volt a Kolozsvárt 1833-ban létesült „Erdélyi Orvosegyesület” megalapításában, melynek feladata nem csak tudományos felolvasások tartása s az orvosok szakismereteinek eszmecserék által való öregbítése volt, hanem a vidékről orvosok által küldött betegek felett ingyenes konzíliumok tartása is. Ennek az egyesületnek első elnöke Ferentzi volt.

Meghalt 1836. augusztus 28-án – mint az akkor Kolozsvárt dühöngött kolera áldozata – a mostani Mester utcai házában, a későbbi Hegedűs-féle házban.

Özvegyet, felsőbányai Szabadszállási Ágnest és négy gyermeket hagyott hátra, köztük két fiát, kik közül egyik sem ment az orvosi pályára.

[3] Forrás: Pataki Jenő: Csikmadéfalvi Ferentzi József. = Orvosi Szemle 1 (1928) No. 12. p.

Baritz János, 1838-tól Erdély országos főorvosa[4]

Főiskolai tanár, majd Erdély országos főorvosa, született 1776-ban Nagyenyeden, hol hasonnevű atyja ref. pap volt. Iskoláit is itt végezte; az orvosi diplomát valószínűleg Bécsben szerezte meg. Hazajövőben szülővárosában telepedett le. A ref. kollégiumban később tanári állást vállalt. Előbb – 1811-ben – lektornak tették a betegeskedő, agg Benkő Ferenc mellé. Benkő halála után Baritzot nevezték ki 1817. augusztus havában a német nyelv, vegytan, baromorvostan (veterinaria) és földírás tanárává s egyszersmind – teljes tanári fizetéssel – az iskola orvosává is. Ez utóbbi működését – mint Tompa János tanártársa feljegyzi – több siker kísérte, mint tanárét.

Ámde azért úgy tanártársai, mint az ifjúság előtt kedélye, nyájassága, előzékenysége s főleg elmés, néha a szokott simaságot is nélkülöző ötletei révén közkedveltségnek örvendett. Húsz évig tanárkodott a híres nagyenyedi kollégiumban, de tanársága utolsó éveiben nagyon elkedvetlenítette a sok kellemetlen viszálykodás, amiben bőven volt része. De nagyon is kárpótolva érezte magát, mikor a kormánynak Erdély országos főorvosává történt kinevezését kézhez kapta 1838-ban, immár 62 éves korában. Ekkor Kolozsvárra költözött, s hivatala mellett praktizált.

Baritz hivatalát kellő szakértelemmel, csendesen folytatta, nem politizált, bár a szabadságharcban részt vett s maga is sebesülést szenvedett, így a forradalom után mindjárt – 1850 körül – a kormány akkori rendszere folytán évi 500 frt kegydíjjal hivatalától felmentette. Nyugdíjaztatásánál előrehaladott kora is számba jöhetett. „Így mint a szenvedő emberiség hű és bizalmas barátja természetté vált derült nyugodtsággal, – melyet sem házi többszörös kedvetlen körülményei, sem a politikai sujtoló csapások meg nem háboríthattak – befejezte a halállal megbarátkozva 85 éves életét Kolozsvárt 1861. auguszt. 9-én”.

Felesége, Ördög Borbála már azelőtt (1852. május 5.) meghalt, fia – Eduárd honvéd főorvos-százados a medgyesi kórháznál – még előbb, 1849-ben, 32 éves korában hunyt el.

[4] Forrás: Pataki Jenő: Baritz János. = Orvosi Szemle 2 (1929) No. 2. p. 41.

Pataki Dániel, 1861-től Erdély országos főorvosa[5]

Pataki Dániel, Erdélyország főorvosa, 1804. március 10-én született Kolozsvárt. Apja Pataki Sámuel (tertius) protomedicus, anyja Mauksch Zsófia volt. Iskoláit a kolozsvári ref. főiskolában végezte s a jogi pályára lépett. 1823-ban a kir. főkormányszéknél gyakornok lett, utóbb az erdélyi kir. táblánál működött, hol a hazai törvényekben szerzett jártasságot.

Édesatyja halála után (1824) 12 mágnás összeállott, s özvegy édesanyja beleegyezésével Bécsbe küldték az orvosi egyetemre – kötelezvén magukat az egész tanfolyamon át az összes költségek viselésére –, hogy az orvos Patakiak sora meg ne szakadjon. Az elsőszülött fiú, Sámuel (quartus) ugyanis még atyjuk halála előtt – 1820-ban – meghalt Bécsben, mint harmadéves orvosnövendék.

És úgy is lett: Dániel szorgalmasan tanult, s 1830-ban orvostudorrá s szülészmesterré avattatott. Aztán a klinikákon gyakornokoskodott rövid ideig.

1831-ben Kolozsvár felé is közeledett a kolera, már puszta hírére hazahívták Patakit. Most már szükség van reá. A város két részre osztatott, az egyik a Pataki gondjaira bízatott két darab hat-hat ágyas ispotállyal. Tapasztalatait 'A cholera Kolosvárt' c. füzetben már 1832. január 30-án kiadta.

Minthogy orvosi kiképzését kolozsvári főurak áldozatkészsége tette lehetővé, nem kellett a praxis megszerzéséért küzdenie, úgyszólván az készen várta. Az előkelő praxis mellett a szegény betegekről való gondoskodást tűzte maga elé életcélul. Kezdetben a betegeinél el nem használt orvosságokat kérte el, s szegény betegeinél megfelelő szükség szerint felhasználta. Már 1836-ban a jótevők adakozásaiból évenként 3–400 pfrt-nyi összeget gyűjtött össze szegény betegei részére. A gyűjtésre s a pénz kezelésére jótékony hölgyeket kért fel. Az első pár évben gróf Haller Gáborné, aztán Bethlen Polixena grófkisasszony vállalkozott erre. A rendelést a lakásán végezte hetenként kétszer a heti vásárok napján, amikor falusiakkal megtelt a várószoba s a várószoba előtti tér. A rendelés az egész délelőttöt igénybe vette s a segédkező kirurgus mindjárt osztogatta is a házi patikából a gyógyszert. A nevét viselő körülbelül 24 ezer koronát kitevő alap sokáig fennállt, bár akkori nagy jelentőségét teljesen elvesztette, mióta az állam gondoskodik a szegények ingyenes gyógykezeléséről.

Az említetteken kívül a fiatal anyák részére írt egy kis könyve, azonkívül számtalan szak- és népszerű cikke jelent meg az 'Orvosi Tár'-ban, 'Nemzeti Társalkodó'-ban, 'Közegészségi és Törvényszéki Orvostan'-ban, a 'Falusi Gazdá'-ban stb.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Marosvásárhelyen tartott X. Vándorgyűlésén 20 arany pályadíjat tűzött ki egy a bujakórt tárgyaló munkára, mely nem maradt eredmény nélkül.

1845-ben orvosi ismeretei gyarapítása céljából hosszabb tanulmányútra ment. Beutazta Németországot, Hollandiát, Francia- és Angolország egy részét. 1850-ben törvényszéki, 1854-ben kerületi főorvossá, 1861-ben országos főorvossá s a kir. főkormányszéknél egészségügyi előadóvá, majd fáradhatatlan közszolgálata méltánylásául királyi főkormányszéki tanácsossá neveztetett ki. Végül Ő Felsége a III. osztályú Vaskoronarenddel tüntette ki.

1869-ben betegeskedni kezdett. Hólyagköve volt, s Balassa végzett nála háromszor kőmorzsolást. Balassa halála után Bécsből jött le Pestre Iváncsics, a híres specialista folytatni a morzsolásokat. Látszólag gyógyultan jött haza, de betegsége kiújult, hólyagfájdalmai tűrhetetlenné váltak annyira, hogy a halálban keresett menekvést.

Pataki 1871. január 11-én cyankaliummal megmérgezte magát.

---

[5] Forrás: Pataki Jenő: Pataki Dániel. = Orvosi Szemle 2 (1929) No. 6. p. 182.

A boncolásnál kitűnt, hogy egy újabb, galambtojás nagyságú kő képződött, mely a hólyag falába beékelve foglalt helyet s a magvát egy szegletes, a morzsolástól visszamaradt kődarab képezte. A kő és hólyag a kolozsvári kórbonctani intézetben van.

Felesége – Föltsch Amália – bécsi nő volt. Egyetlen fiacskája csecsemőkorában meghalt.

Ő volt a családban a negyedik orvos s Erdélyország utolsó főorvosa.